MÜTEŞÂBİH

(yoruma açık, çok boyutlu söz)

Kur'an-ı Kerim'de çoğul ve tekil halde 6 yerde geçen bu terimin kökü, şibh ve şebeh'tir. Kökünün anlamı benzerlik, benzeme olan müteşâbih, Kur'an'sal bir terim olarak şöyle tanımlanabilir:

"Lafız ve anlam yönünden bir başkasına benzediği için anlamını ortaya çıkarmakta zorluk çekilen söz veya ayet."

Arap dilinde iki şeyin birbirine benzemesine teşâbüh, bu iki şeyden her birine müteşâbih denmektedir. Aynı kökten türeyen ve edebiyatta da kullanılan teşbih ve müşabehette birbirine benzeyen iki taraftan biri kuvvetli ve esas, diğeri zayıf ve ikincil olurken, teşâbühte birbirine benzeyen iki tarafın ikisi de aynı kuvvet ve önemdedir. Müteşâbih sözün son anlamını belirlemenin zorluğu da buradan kaynaklanmaktadır.

Fakîhlere göre müteşâbih lafız, öz anlamını ilk bakışta ortaya koymayan sözdür. Bu tespitin esası şudur: Kur'an ayetleri anlam ilişkileri açısından üç kısma ayrılırlar. Mutlak surette muhkem olanlar, mutlak surette müteşâbih olanlar, bir yönden muhkem, bir yönden müteşâbih olanlar. (Râgıb, Müfredat, şbh)

Müteşâbihler de genel olarak üç kısımdır: Yalnız lafız yönünden müteşâbih olanlar, yalnız anlam yönünden müteşâbih olanlar, hem lafız hem de anlam yönünden müteşâbih olanlar. Lafız yönünden müteşâbih olanlar da iki kısımdır: Müteşâbih kelimeler, müteşâbih cümleler.

Müteşâbih kelimelerin zorluğu, kelimenin garipliğinden, yahut birden çok anlama delalet etmesinden gelir. Cümlelerdeki teşâbüh ise kelamın ayrıntılı olmamasından veya kullanılan edatların ortaya çıkardığı zorluktan kaynaklanır.

Anlam yönünden müteşâbih, söz konusu edilen kavramın soyutluğundan kaynaklanır. Allah'ın sıfatları, kıyamet gününün nitelikleri bu cümledendir. Çünkü biz bu nitelikleri fark edebilecek güçlere sahip değiliz. Üçüncü kısım olan hem lafız hem anlam yönünden müteşâbih de kendi içinde 5'e ayrılır: 1) Nicelik yönünden, 2) Nitelik yönünden, 3) Zaman yönünden, 4) Mekân ve iniş sebebi yönünden, 5) Sözde yer alan konunun bağlı olduğu şartlar yönünden.

Cenab-ı Hak; vahyi, bizzat Kur'an'ın ifadesiyle 'iç içe anlam boyutları ihtiva eden (mesânî) müteşâbih bir kitap' olarak indirmiştir. Geniş anlamda müteşâbih, budur. Tanrısal vahiy, özellikle Kur'an, insanoğluna sadece belirli bir zaman çerçevesini esas alarak hitap etmiyor. Belirli zaman çerçevesiyle sınırlı hitaplar elbette vardır ama Kur'an'ın getirdiği anlam boyutları büyük kısmıyla sınırsızdır. Bu sınırsız boyutların hepsine ışık tutacak bir söz mucizesi ortaya koymak, ancak müteşâbih kelam yoluyla mümkün olmaktadır. Kelama ileri derecede hermenötik bir yapı kazandırılmıştır ki, her devir ve o devirdeki muhtelif anlayışlar kelamdan nasiplerini rahatlıkla alabilsinler. İnsanlık, geldiği tekâmül çizgisine ışık tutarak tanrısal işareti bu yolla yakalayabilecektir. İşin esası şudur:

Herkes her şeyi bilemez. Ayrıca, bilenler de her şeyi ilk anda bilemezler. Şunu da unutmamak gerekir: En ileri kavramları, en basit zihinlere bile, en azından bir iman konusu olarak kabul ettirmek amaçlanmıştır. Çünkü din, bir fildişi kule, bir seçkinler kurumu değildir, tüm insanlığın ortak değerler kaynağıdır.

Semboller kullandığınız zaman ne oluyor? Olan şudur: Her seviyede insan, gerçeği, kendi seviye, yetenek ve bakış açısına hitap edecek şekilde kavrıyor. Yani sembolleri, bulunduğu seviyeye göre çözüp değerlendiriyor. Bu yüzden bir bilim dili olduğu gibi, bir de din dili vardır. Bu inceliği kabullenmeden dini anlamaya kalkmak, içinden çıkılmaz hatalara sürükler. Ne yazık ki elimizde henüz bilim dilinin terimlerinin din dilindeki karşılıklarını verecek ve gerçeğe değişik pencerelerden bakan bu iki disiplinin temelde kucaklaştıklarını ortaya koyacak yeterli sayıda çalışma yoktur.

Kısacası, "İnsan için, son gerçek, sembollerle açıklanabilir. Çünkü bu gerçeği ancak sembollerin dili ifadeye koyabilir. Semboller,

kendilerinin ötesinde bir şeyleri anlatmak bakımından, işaretlere benzerler. Şu var ki, işaretlerin aksine, semboller dikkat çektikleri hakikate iştirak ederler... İç dünyamızda, sembollerin aracılığı olmadan fark edemeyeceğimiz boyutlar vardır. Tıpkı melodi ve ritm olmadan müziği fark edemeyeceğimiz gibi" (Tillich; *Dynamics of Faith,* 41-42)

Kur'an, vahyin en son ürünlerini toplayan kitaptır. Böyle olunca Kur'an'da, çağlar boyu sürmüş olay vahiy verilerinin birçok sembolü, çözüme ulaşmış halde verilmiş olacaktır. Ve öyle olmuştur. Öte yandan, Kur'an nübüvvet kurumunun son bulduğunu ilan ettiği için, insanlığın vahiy adına başvuracağı son kaynaktır. Bu demektir ki, insanlığa, gelecek çağlar içinde çözüme ulaşacak birçok nokta ve sır Kur'an'da sembollerle verilmiştir.

Müteşâbihler, insanın yeni tekâmül aşamalarına göre yeni değerlendirmeler yapabileceği alanlardır. Bu değerlendirmeler hem dahilî yani İslam içi kültürü kullanmak suretiyle yapılır hem de evrensel planda, yani diğer kültürleri kullanmak suretiyle. Bir başka ifadeyle, müteşâbihleri mânâlandırmada hem din hem de diğer disiplinler kullanılacaktır. Çünkü, Kur'an, vahiy kitabı yanında insan ve evren kitaplarının okunmasını/değerlendirilmesini de istemektedir, (bk. burada, Kitap mad.)

Müteşâbihlerin çerçevelediği alana Kur'an gayb demektedir, (bk. burada, Gayb mad.) Ve kendisine inananları 'gayba inananlar' olarak tanıtmaktadır.

Kur'an, müteşâbihlerin değerlendirilmesinde iki esasın korunmasını istemektedir: Muhkemleri göz ardı etmemek, ilimde derinlik. Bu konuya değinen ayet (3/7) muhkemleri 'Kitabın anası' olarak gösteriyor. Müteşâbihi değerlendirecek 'ilimde derinleşmiş kişiler', kitabın analarını dikkate almadan veya onları zedeleyerek yorum yapmayacaklardır.

Muhkem-müteşâbih ayrımı ortaya bir sonuç daha çıkarmaktadır: Kur'an'ı sürekli yorumlamak için ilim, fikir ve sanat faaliyetini sürdürmek anlamındaki içtihadı sürekli çalıştırmak. Anlaşılan odur ki, müteşâbihlerle ilgili söz söyleme, yorum yapma hak ve yetkisi, muhkemlere inanmış olmak ve yeterli bilimsel kudrete sahip bulunmak şartlarına bağlanmıştır, (bk. 3/7)

Öte yandan, Hz. Peygamber'in, sahabî İbn Abbas'ı kucaklayarak "Allah'ım! Buna tevil ilmini (Kur'an'ı yorumlama bilgisi) öğret!" diye dua ettiğini biliyoruz. Bu İbn Abbas müteşâbihlerle ilgili ayeti değerlendirirken şöyle demiştir: "Müteşâbihleri Allah ve bir de ilimde derinleşmiş olanlar anlar. Ve ben de onlardan biriyim."

Demek oluyor ki, geleneksel anlayışın 'müteşâbihleri Allah'tan başkası bilemez' iddia ve dayatmasını Kur'an'a maletmek için Ali İmran 7. ayette gerçekleştirdiği kısıtlayıcı noktalama operasyonu, Kur'an'a, kıraat imamlarını araç yapan açık bir müdahaledir. Bu müdahale Kur'an bünyesinden süratle çıkarılmalı ve özgün Kur'an metnine dönüş sağlanmalıdır. Aksi halde, Müslüman kuşaklar, Kur'an'ın yaklaşık yüzde 90'lık kısmına vücut veren müteşâbih ayetlerden yararlanma imkânını gölgelemiş olacaklardır.

Kur'an'ı, geleneksel prangayı kırıp özgün metni esas alarak okursak, Âli İmran 7. ayetin anlamı şudur:

"Kitabı sana indiren O'dur. Onun ayetlerinden bir kısmı muhkemlerdir ki, onlar kitabın anasıdır. Diğer ayetlerse müteşâbihlerdir. Şu var ki, kalplerinde bir eğrilik ve bozukluk bulunanlar, fitne aramak, onun yorumuna öncelik tanımak için kitabın sadece müteşâbih kısmının ardına düşerler. Onun tevilini ise bir Allah bilir, bir de ilimde derinleşmiş olanlar. Bunlar, 'Ona inandık, hepsi Rabbimizin kalındandır' derler. Gönül ve akıl sahiplerinden başkası, gereğince düşünemez."